

УДК 347.763:656.2

Сірко Ростислав Богданович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького інституту Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИНИКНЕННЯ ДОГОВІРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРІН У ДОГОВОРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ, ПАСАЖИРІВ ТА БАГАЖУ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Становлення Української держави в умовах реформ, які відбуваються сьогодні, залежить від розв'язання багатьох правових проблем, в тому числі в сфері надання транспортних послуг залізницею щодо перевезення вантажу, пасажирів та багажу. Залізничний транспорт є однією з найважливіших транспортних галузей національної економіки, від функціонування якої залежать більшість сфер суспільного виробництва, а також соціальний клімат у державі.

Актуальність теми дослідження обумовлена особливим значенням перевезень вантажу, пасажирів та багажу залізничним транспортом для економіки України, та недосконалістю правового регулювання таких перевезень. Інтеграційних рух України до Європи, який відбувається на сьогодні, зумовлює необхідність належного визначення та однозначного розуміння базових понять договору перевезення вантажу, договору перевезення пасажирів та багажу, договору перевезення вантажо-багажу тощо, залізничним транспортом в умовах проведення реформи цивільного права, формування нової системи зобов'язань; заповнення прогалин у дослідженні вказаних договорів, що мають місце у вітчизняній літературі; визначення співвідношення норм чинного Цивільного, Господарського кодексів України, Статуту залізниць України, які регулюють відносини перевезення вантажу, пасажирів та багажу залізничним транспортом.

Наведене обумовлює вибір теми дослідження, й свідчить про її актуальність як в теоретичному плані, так і з позицій договірної практики у сфері залізничних перевезень.

Стан дослідження теми. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких пра-

вознавців, як С.С. Алексєєв, А.Г. Биков, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Г.С. Гуревич, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, В.А. Єгізаров, О.С. Іоффе, О.О. Карлов, А.Д. Кейлін, Н.С. Ковалевська, В.В. Луць, О.Л. Маковський, Д.А. Мєдведєв, Я.І. Рапопорт, А.М. Рубін, Г.П. Савічев, О.І. Сафончик, О.М. Садіков., Є.О. Харитонов, М.Є. Ходунов, Р.Ш. Цинцадзе, Х.І. Шварц, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич та інших.

Метою статті є науковий аналіз загальних положень договору перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом, як окремого інституту договірних зобов'язань, та аналіз чинного законодавства України, та виникнення договірної відповідальності за порушення або невиконання зазначених договорів, теоретичних та практичних проблем, які виникають в сфері залізничних перевезень вантажів, пасажирів та багажу за договором.

Викладення основного матеріалу. Враховуючи, що основною підставою виникнення цивільних правовідносин з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом є договір, для визначення особливостей відповідальності сторін вказаних договорів є необхідним дослідження поняття та умов договірної відповідальності, як одного з видів цивільно-правової відповідальності.

Порушення договірних зобов'язань традиційно, ще з часів римського права, є однією з підстав цивільно-правової відповідальності. Договірні зобов'язання протиставлялися «деліктним» та «квазідоговірним» зобов'язанням. Вони виникали з договорів та інших правомірних актів і регулювали відносини в їх нормальному, непорушеному стані.

Так делікт мав місце у випадку, коли порушення права не зв'язувалося з порушенням якогось конкретного зобов'язання між сторонами, тобто коли порушувалися абсолютні суб'єктивні права потерпілого [10, с. 141].

Зі зміною економічних формацій і розвитком відповідних їм правових систем змінювався зміст врегульованих правом суспільних відносин, реформувалися правові інститути й умови їх застосування, але принцип поділу зобов'язань на договірні і позадоговірні зберігся у всіх правових системах.

Питання про поняття цивільно-правової відповідальності багато років є спірним у юридичній науці, що пояснюється множинністю точок зору щодо сутності цього поняття, висловлених у юридичній літературі. Справа в тому, що пропоновані висновки залежать нерідко від обраного аспекту дослідження цього неоднозначного поняття.

Якщо ж говорити безпосередньо про саме договірну відповідальність, то в національному праві України, поняття відповідальності за порушення цивільно-правових договорів є близьким до поняття відповідальності за порушення цивільно-правових зобов'язань.

У науці цивільного права також не сформульовано загально визнаного і придатного для практичного застосування визначення відповідальності за порушення цивільно-правових договорів [16, с. 694].

При цьому законодавець не випадково назвав главу 51 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) саме «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язань». Виходячи з цієї назви, порушення зобов'язань поряд із відповідальністю, може тягнути за собою також інші правові наслідки, встановлені договором або законом, якими, згідно до ст. 611 ЦК України, зокрема є: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Найбільш переконливим аргументом на користь розмежування понять відповідальності за порушення зобов'язань і неустойки є положення ч. 3 ст. 550 ЦК України, відповідно до якої кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання (ст. 617 ЦК України). Інші підстави звільнення від обов'язку сплатити неустойку, зокрема, наявність вини, при цьому не згадуються. У зв'язку з чим можна дійти висновку, що наведена норма прямо вказує на різні правові підстави відповідальності і стягнення неустойки.

Проте, у науці і практиці правозастосування неустойки, майже одностайно визнається заходом відповідальності за порушення цивільно-правових договорів [8, с. 13]. А принцип вини до неустойки застосовується в Україні вже майже п'ятдесят років без якої-небудь правової підстави шляхом запозичення досвіду Російської Федерації, у цивільному кодексі якої існувала спеціальна норма (ст. 187 ЦК РФСР), що припускала стягнення неустойки тільки за наявності вини боржника [13, с. 574]. Ані ЦК України 1963 року, ані чинний ЦК України подібної норми не містять. Стаття 616 ЦК України вказує лише на можливість зменшення розмірів неустойки, якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора.

Відповідальність за порушення цивільно-правових договорів слід розуміти так, як це впливає з положень, включених у главу 51 ЦК України. У такому випадку до заходів цивільно-правової відповідальності, беззастережно, необхідно віднести відшкодування збитків (п. 4 ст. 611 ЦК України). З іншого боку, якщо правила ст. 611 ЦК України, що визначають наслідки невиконання боржником зобов'язання, визнати заходами відповідальності, це спричинить можливість примушення боржника до виконання зобов'язання в натурі тільки за наявності вини, що буде суперечити ст. 525 і 526 ЦК України.

Отже, наслідки, передбачені ст.ст. 208 і 213 ЦК України не можуть визнаватися заходами відповідальності, хоча вони і включені в главу, присвячену відповідальності за порушення зобов'язань.

Необхідно зазначити, що практика господарських судів пішла шляхом визнання сум відсотків, передбачених ст. 625 ЦК України, різновидом неустойки, що відображено в п. 10 Інформаційного листа Вищого господарського суду «Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства при вирішенні спорів» [11, с. 23].

Стаття 611 ЦК України передбачає можливість встановлення спеціальними законами відповідальності за порушення цивільно-правових договорів. Якщо законодавець стосовно встановлюваних спеціальних наслідків вживає термін «відповідальність», з цього випливає, що на ці наслідки поширюється дія положень, сформульованих у главі 51 ЦК України, у тому числі і правило ст. 614 ЦК України, що допускає, як правило, притягнення до відповідальності за порушення договорів тільки за наявності вини. Якщо ж термін «відповідальність» при цьому не вживається, підстав для поширення на відповідні відносини вказаних правил нема.

Що стосується можливості встановлення майнової відповідальності підзаконними актами, то

загальними правилами ЦК України це питання не вирішене. В умовах, коли відсутнє нормативне визначення поняття відповідальності за порушення цивільно-правових договорів, підзаконними актами можуть установлюватися спеціальні правові конструкції, що спрямовані на покладення на боржника, що припустив порушення, додаткових обов'язків, якщо таке повноваження відповідному державному органу надано.

Викладене не суперечить п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України [11, с. 82], що передбачає встановлення виключно законами тільки засад цивільно-правової відповідальності [15, с. 288].

Порушення зобов'язання завжди є правопорушенням, порушенням об'єктивного права. Порушення обов'язків, що випливають з законодавства, є прямим правопорушенням. Порушення умов, погоджених сторонами договору, є цивільним правопорушенням, оскільки зі ст. 525 ЦК України випливає, що умови договору мають обов'язкову юридичну чинність для його сторін.

Правопорушення – це дія чи бездіяльність, що суперечить законодавству. Правопорушення як дія чи бездіяльність має одну-єдину ознаку, якою є його протиправність. Проте, у теорії одностайно стверджується, що правопорушенню притаманні ознаки винності, заподіяння шкоди. Вказується і на те, що правопорушення тягне за собою юридичну відповідальність. Однак, правопорушення не завжди є підставою відповідальності. Тому йому не обов'язково повинні бути властиві ознаки винності і заподіяння шкідливих наслідків. Воно також не завжди тягне юридичну відповідальність.

Таким чином, на першій стадії завжди повинний фіксуватися тільки факт цивільного правопорушення. Потім визначаються його шкідливі наслідки. Якщо вони є, а також встановлюється наявність причинного зв'язку між цивільним правопорушенням і шкідливими наслідками, що виникли.

Якщо такі обставини встановлені, можливе пред'явлення відповідної вимоги до боржника, у тому числі в суді. При розгляді справи в суді боржнику надається можливість доводити, що його вина у припущеному порушенні зобов'язання і шкідливих наслідках відсутня. Доведеність відсутності вини виключає, за загальним правилом, відповідальність боржника, хоча об'єктивно він припустив порушення [14, с. 458].

Порушення зобов'язання виявляється в його невиконанні чи неналежному виконанні. Невиконання зобов'язання можна визначити як такі дії чи бездіяльність сторони зобов'язання, у результаті яких зобов'язання не виконане ні цілком, ні в частині. При виконанні зобов'язання в частині, якщо це допускається в силу законодавства, до-

говору чи звичаю, або якщо кредитор прийняв виконання, належним чином засвідчив його і не пред'явив до боржника вимоги з приводу неналежного виконання, має місце часткове невиконання. Чинне цивільне законодавство, за загальним правилом, не передбачає чіткого розмежування понять невиконання і неналежного виконання і не додає такому розмежуванню істотного значення.

Факт неналежного виконання повинний бути засвідчений відповідно до встановлених законодавством вимог. Порушення цих вимог, хоча б вони і були чисто формальними, може означати, що документи, що засвідчують факт неналежного виконання, втрачають доказове значення. Спеціальними нормами на кредитора може бути покладений обов'язок вчинити інші дії у випадку неналежного виконання зобов'язання [12, с. 59].

Правильне встановлення цивільно-правового обов'язку, що порушений, дозволяє у відповідних випадках вірно кваліфікувати правовідносини, що виникли внаслідок факту порушення. Якщо порушений обов'язок, що входить до змісту існуючого між сторонами зобов'язання, то й охоронні правовідносини не виходять за межі цього зобов'язання. До нього застосовуються норми про відповідальність, встановлені відповідним інститутом цивільного права, а також ст. 611 – 625 ЦК України.

Якщо ж за наявності між сторонами зобов'язання одна з його сторін зробила порушення, що виходить за межі зобов'язання, виникають охоронні правовідносини, врегульовані нормами глави 82 ЦК України «Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди» [7, с. 70].

У відповідності до чинного законодавства України на перевізника покладається обов'язок вживати усіх заходів щодо збереження майна, переданого йому вантажовідправником, та відповідальність за втрату або пошкодження цього майна.

В інших випадках за наявності між сторонами договірною зобов'язання одна з його сторін може вчинити порушення, що виходить за його межі і тому підпадає під дію норм інституту зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди. Так, відносини по відшкодуванню шкоди, заподіяного пошкодженням майна відправника вантажу (якщо пошкодження завдано не вантажу, а іншому майну) внаслідок порушення машиністом відповідних правил руху на залізничному транспорті, виходять за межі зобов'язання по залізничному перевезенню і регулюються правовими нормами інституту зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди.

Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» [3] у випадках надання неякісних послуг (в тому числі, перевезення), продажу товару,

що містить конструктивні, виробничі, рецептурні та інші недоліки, наступне заподіяння шкоди цим товаром тягне за собою виникнення зобов'язання, на яке поширюється дія глави 82 ЦК України. Законодавець виходить з того, що при цьому шкідливі наслідки настають внаслідок порушення, що виходить за межі правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу.

Разом з тим, інші вимоги, право на які виникає в особи, яка отримує послуги з перевезення вантажів, пасажирів та багажу у зв'язку з неясним їх наданням, одержувач послуги вправі пред'явити претензію та/або позов в межах зобов'язання, що виникло з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом. При цьому протягом досить тривалих термінів одержувачу послуг за договором перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом надається можливість виявити недоліки в наданих послугах, довести, що спочатку прийняте ним як належне виконання є неналежним, і висунути вимоги, що випливають з факту неналежного виконання зобов'язання, що виникло з перевезення вантажів, пасажирів та багажу.

Висновки. Фактичною підставою цивільно-правової відповідальності є склад цивільного правопорушення, який включає наступні елементи: протиправна поведінка особи; шкідливий результат такої поведінки; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкідливим результатом; вина особи, яка заподіяла шкоду. Положення щодо відповідальності при здійсненні перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом в чинному законодавстві неузгоджені. Певною мірою уніфікації правозастосовної практики сприяло узагальнення судом практики застосування залізничного законодавства протягом останніх років. Одночасно з цим цивільно-правова відповідальність сторін за договорами перевезень передбачена кодексами, статутами, іншими нормативними актами окремих видів транспорту. Крім того, правила, які регулюють відносини щодо перевезення пасажирів, багажу і вантажобагажу залізничним транспортом, встановлені ст. 100-104 Статут Залізниці України, Порядком обслуговування громадян залізничним транспортом, Правилами перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 р. // ВВР України, 1996, – N 273/96-ВР.
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40.
5. Статут залізниць України: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 14.
6. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право. Книга четвертая. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский – М. : Статут», – 2004. – С. 25.
7. Ігнатенко В.М. Характеристика підстав виникнення позадоговірних зобов'язань / В.М. Ігнатенко // Проблеми законності. – 2000. – Вип. 45. – С. 70.
8. Красавчиков О.А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков // Проблеми гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. – Свердловск, 1973. – С. 13.
9. Основи правового регулювання на залізницях України / За ред. М.В. Макаренка. – К. : КУЕТТ. – 2005. – С. 115.
10. Підпригора О.А. Основи римського приватного права / О.А. Підпригора. – К. : «Вища школа», 1995. – С. 141.
11. Правове регулювання перевезень в Україні: навчальний посібник / [Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.І. Сафончик та ін.]; за ред. Є. О. Харитонova. – Харків : Одиссей, 2006. – 560 с.
12. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: В 2-х т. Т. 1. / Д.М. Притика, М.І. Тітов. – Харків, 1999. – С. 59.
13. Притика Д.Н., Карабань В.Я., Ротань В.Г. Договорное право: общая часть. Комментарий к гражданскому законодательству Украины. – Киев-Севастополь, 2002. – С. 574-640.
14. Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А. Советское гражданское право: учеб. : в 2-х томах. / Под ред. О.А. Красавчикова. – Т. 1. – М. : Высшая школа, 1985. – 544 с.
15. Тодьха Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики / Ю.Н. Тодьха. – Х. : Факт, 2000 – 608 с.
16. Цивільне право України: В 2-х т. Т. 1. / За ред. Дзери О.В., Кузнецової Н.С. – К., 2002. – С. 694-702.

Сірко Ростислав Богданович

ДО ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИНИКНЕННЯ ДОГОВІРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРІН У ДОГОВОРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ, ПАСАЖИРІВ ТА БАГАЖУ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В запропонованій статті надається загальна характеристика виникнення договірної відповідальності за порушення або невиконання договору перевезення вантажу, пасажирів та багажу залізничним транспортом. При цьому наголошується, що договори перевезення вантажу, пасажирів та багажу залізничним транспортом відносяться до групи договорів про надання послуг, а відносини, що виникають у цій сфері, врегульовані ЦК

України та спеціальними нормативно-правовими актами, що відображають специфіку діяльності зазначеного виду транспорту.

Ключові слова: договір перевезення, залізничний транспорт, вантаж, пасажир, багаж, цивільно-правова відповідальність, договірна відповідальність, шкода, відшкодування.

Сирко Ростислав Богданович

К ОБЩЕЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДОГОВОРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СТОРОН В ДОГОВОРЕ ПЕРЕВОЗКИ ГРУЗОВ, ПАССАЖИРОВ И БАГАЖА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ ТРАНСПОРТОМ СОГЛАСНО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

В предлагаемой статье дается общая характеристика возникновения договорной ответственности за нарушение или невыполнение договора перевозки груза, пассажиров и багажа железнодорожным транспортом. При этом отмечается, что договоры перевозки груза, пассажиров и багажа железнодорожным транспортом относятся к группе договоров об оказании услуг, а отношения, возникающие в этой сфере, урегулированы ГК Украины и специальными нормативно-правовыми актами, отражающими специфику деятельности данного вида транспорта.

Ключевые слова: договор перевозки, железнодорожный транспорт, груз, пассажир, багаж, гражданско-правовая ответственность, договорная ответственность, вред, возмещение.

Sirko Rostislav Bohdanovich

TO THE GENERAL CHARACTERISTIC OF THE OCCURRENCE OF CONTRACTUAL LIABILITY OF THE PARTIES UNDER THE CONTRACT OF CARRIAGE OF GOODS, PASSENGERS AND LUGGAGE BY RAILWAY TRANSPORT ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

This article provides an overview of the occurrence of contractual liability for breach or non-performance of the contract of carriage of goods, passengers and luggage by rail. It is noted that the contracts of carriage of goods, passengers and luggage by rail belongs to the group of agreements on rendering of services, and relations arising in this sphere are regulated by the Civil Code of Ukraine and special normative legal acts, reflecting the specifics of this type of transport.

Key words: contract of carriage, railway transportation, cargo, passenger, luggage, civil liability, contractual liability, damage, compensation.